

EDÍCIA CIVILIZÁCIA

JARED DIAMOND KOLAPS

Čo rozhodlo o zlyhaní
či úspechu spoločnosti

Mimoriadne hlboko bývajú zakorenené náboženské hodnoty, a preto sú aj častou príčinou rozhodnutí s ničivými následkami. Ako príklad môžeme uviesť to, že podnetom pre veľkú časť odlesnenia Veľkonočného ostrova bolo práve náboženstvo, keďže bolo treba pomocou klád prepraviť a vztýčiť obrovské kamenné sochy, ktoré tam uctievali.

premedia

DEJINY LUDSTVA

premedia

JARED DIAMOND
KOLAPS

Z angličtiny preložil
Zdeněk Urban

premedia
~

Jared Diamond: Kolaps

Prvé vydanie

Copyright © 2005, 2011 by Jared Diamond

Translation © Zdeněk Urban, 2023

Slovak edition © Vydavateľstvo Premedia, 2023

All rights reserved

ISBN 978-80-8242-198-2

Venované Jackovi a Ann Hirschyovcom,
Jill Hirschyovej Elielovej a Johnovi Elielovi,
Joyce Hirschyovej McDowellovej,
Dickovi (1929 – 2003)
a Margy Hirschyovcom
a ich krajanom z Montany:
strážcom veľkej montanskej oblohy

*Hľa, pútnik, čo sa vrátil z diaľky, vraví
nám tieto slová: Pár nôh z kameňa
bez trupu stál tam, z majestátnej hlavy
splet' trosiek v piesku púšte... Zvráštená
tvár, úzke pery, výraz despota
sú svedectvom, že sochár vnímal správne
tie vášne – pečať mĺkvej skale dal,
svoj výsmech pýche, črty veľavravné.
A do podstavca vyryté sa skvelo:
„Som Ozymandias, všetkých kráľov kráľ!
Hľad', mocný, zúfaj, vidiac moje dielo!“
Viac nezostalo. Vôkol ruiny
tej obrej sochy bezmedzne a smelo
sa do diaľavy tiahli piesčiny.*

*Ozymandias, Percy Bysshe Shelley (1817)
(Preložila Jana Kantorová-Báliková, Percy
Bysshe Shelley, *Filozofia lásky*, Slovenský
spisovateľ, Bratislava 1995)*

OBSAH

Prehľad máp	13
PROLÓG: PRÍBEH DVOCH FARIEM	15
Dve farmy. Kolapsy v minulosti a v súčasnosti. Stratené raje? Päťbodový rámec. Firmy a životné prostredie. Porovnávacía metóda. Zámer knihy.	
I. MODERNÁ MONTANA	
1 Pod veľkou montanskou oblohou	43
Príbeh Stana Falkowa. Montana a ja. Prečo začínať Montanou? Hospodárska história Montany. Ťažobný priemysel. Lesy. Pôda. Voda. Pôvodné a cudzorodé druhy rastlín a živočíchov. Rôzne predstavy o budúcnosti. Postoje k regulácii. Príbeh Ricka Laibla. Príbeh Chipa Pigmana. Príbeh Tima Hulsu. Príbeh Johna Cooka. Montana ako model sveta.	
II. MINULÉ SPOLOČNOSTI	
2 Súdram na Veľkonočnom ostrove	101
Záhady kameňolomu. Geografia a história Veľkonočného ostrova. Ľudia a potrava. Náčelníci, klany a prostý ľud. Plošiny a sochy. Tesanie, preprava a vztyčovanie sôch. Zmiznutý les. Spoločenské dôsledky. Európania a ich výklady. Prečo bol Veľkonočný ostrov taký nestabilný? Veľkonočný ostrov ako metafora.	
3 Poslední, ktorí prežili: ostrovy Pitcairn a Henderson	151
Pitcairn pred Bounty. Tri odlišné ostrovy. Obchod. Koniec filmu.	
4 Dávni ľudia: Anasaziovia a ich susedia	171
Púštni poľnohospodári. Letokruhy. Metódy zavlažovania plodín. Problém Chaca a škrečky bielohrdlé. Zjednotenie oblasti. Úpadok a koniec Chaca. Posolstvo Chaca.	

5 Mayské kolapsy	197
Záhady stratených miest. Životné prostredie Mayov. Mayské poľnohospodárstvo. História Mayov. Copán. Zložitosti kolapsov. Vojny a suchá. Kolaps južných nížin. Posolstvo Mayov.	
6 Predohra a fúgy Vikingov	221
Experimenty v Atlantiku. Vikinská explózia. Poľnohospodárstvo Vikingov. Vikinskí náčelníci. Vikinské náboženstvo. Orkneje, Shetlandy, Faerské ostrovy. Životné prostredie Islandu. História Islandu. Island v kontexte. Vinland.	
7 Rozkvet nórskeho Grónska	261
Predsunutá základňa Európy. Dnešná klíma Grónska. Klíma v minulosti. Pôvodné rastliny a zvieratá. Nórske osídlenie. Poľnohospodárstvo. Lov a rybolov. Zjednotené hospodárstvo. Spoločnosť. Obchod s Európou. Obraz seba samých.	
8 Koniec nórskeho Grónska	305
Počiatok konca. Odlesnenie. Poškodenie pôdy a trávnatých plôch. Predchodcovia Inuitov. Obživa Inuitov. Vzťahy Inuitov s Nórmami. Koniec. Hlavné príčiny konca.	
9 Protichodné cesty k úspechu	339
Zdola nahor, zhora nadol. Novoguinejské vysočiny. Tikopia. Problémy počas šógunátu Tokugawa. Riešenia počas šógunátu Tokugawa. Prečo Japonsko uspelo. Iné úspechy.	
III. MODERNÉ SPOLOČNOSTI	
10 Malthus v Afrike: rwandská genocída	381
Dilema. Udalosti vo Rwande. Viac ako etnická nenávisť. Stupňovanie napätia v Kaname. Výbuch v Kaname. Prečo sa to stalo.	
11 Jeden ostrov, dva národy, dvojaké dejiny: Dominikánska republika a Haiti	403
Rozdiely. História. Príčiny odlišného vývoja. Vplyvy na dominikánske životné prostredie. Balaguer. Dnešné dominikánske životné prostredie. Budúcnosť.	

12	Čína, potácajúci sa obor	437
	Význam Číny. Základná situácia. Vzduch, voda, pôda. Prírodné prostredie, biologické druhy, megaprojekty. Dôsledky. Súvislosti. Budúcnosť.	
13	„Dolovanie“ Austrálie	463
	Význam Austrálie. Pôdy. Voda. Vzdialenosť. Skorá história. Dovezené hodnoty. Obchod a prístahovalectvo. Znehodnocovanie pôdy. Ďalšie environmentálne problémy. Príznyky nádeje a zmeny.	
IV. PRAKTICKÉ POUČENIA		
14	Prečo niektoré spoločnosti zničia ich vlastné rozhodnutia?	513
	Ako dosiahnuť úspech. Neschopnosť predvídať. Neschopnosť vnímať. Racionálne poškodzovanie. Ničivé hodnoty. Ďalšie iracionálne zlyhania. Neúspešné riešenia. Príznyky nádeje.	
15	Veľké firmy a životné prostredie: odlišné podmienky, odlišné výsledky	539
	Ťažby prírodných zdrojov. Dve ropné polia. Pohnútky ropnej firmy. Postupy pri ťažbe rudy. Pohnútky ťažobnej firmy. Rozdiely medzi ťažobnými firmami. Drevársky priemysel. Medzinárodné združenie Forest Stewardship Council (FSC). Morský rybolov. Veľké firmy a verejnosť.	
16	Náš svet ako polder: čo to všetko pre nás dnes znamená?	595
	Úvod. Najväčšie problémy. Ak ich nevyriešime... Život v Los Angeles. Niekoľko kritických poznámok. Minulosť a prítomnosť. Dôvody na nádej.	
	Podakovania	645
	Odporúčaná literatúra	649

PREHĽAD MÁP

Svet: predhistorické, historické a moderné spoločnosti	18 – 19
Súčasná Montana	47
Tichý oceán, Pitcairnove ostrovy a Veľkonočný ostrov	108 – 109
Pitcairnove ostrovy	153
Anasazijské sídla	178
Mayské sídla	202
Expanzia Vikingov	226 – 227
Súčasná Hispaniola	406
Súčasná Čína	441
Súčasná Austrália	472
Politicky problematické miesta moderného sveta; Environmentálne problematické miesta moderného sveta	608

PROLÓG

PRÍBEH DVOCH FARIEM

Dve farmy. Kolapsy v minulosti a v súčasnosti. Stratené raje? Päťbodový rámec. Firmy a životné prostredie. Porovnávací metóda. Zámer knihy.

Pred niekoľkými rokmi som navštívil dve mliečne farmy, Hulsovu a Gardarskú. Hoci ich delili tisíce kilometrov, nápadne sa podobali svojimi silnými stránkami i slabunami. Obom patrilo primát najväčšej, najlepšie prosperujúcej a technologicky najpokročilejšej farmy v danej oblasti. Navyše sa obe sústredili okolo veľkolepého, najmodernejšie vybaveného kravína, ktorý slúžil na ustajnenie i na dojenie. Tieto stavby, vnútri úhľadne rozdelené na dva protilahlé rady státí pre zvieratá, zatiaľovali všetky ostatné kravíny v oblasti. V lete sa kravy z oboch fariem pásli na žirných pastvinách, obe farmy si dorábali koncom leta vlastné seno, aby mali v zime čím kŕmiť kravy. Množstvo letnej pastvy i sena na zimu zvyšovali zavlažovaním lúk. Podobali sa rozlohou (niekoľko štvorcových kilometrov) i veľkosťou kravínov, hoci na Hulsovej farme ustajňovali o čosi viac kráv ako na Gardarskej (200 voči 165). Majiteľov oboch fariem ľudia považovali za popredných predstaviteľov miestnej spoločnosti a obaja boli hlboko nábožensky založení. Obe farmy obklopovala nádherná prírodná scenéria, aká priťahuje turistov zďaleka; pozadie tvorili snehom pokryté horské vrcholy, odkiaľ tiekli potoky plné rýb, ktoré sa napokon vlievali do známej rieky (pod Hulsovou farmou) alebo fjordu (pod Gardarskou farmou).

Toľko o ich spoločných silných stránkach. Ich spoločnou slabinou bolo, že sa nachádzali v oblastiach, ktoré sú pre mliekarenstvo marginálne. Z ich dosť severných polôh totiž vyplýva krátke letné vegetačné

obdobie pre rast trávy na pastvinách. V porovnaní s mliečnymi farmami v nižších zemepisných šírkach ani v priaznivejších rokoch nefungovali v optimálnej klíme. Obom farmám mohli ľahko uškodiť jej zmeny. Najväčšou starosťou Hulsovej farmy bolo sucho, pokým Gardarskej chlad. Obe oblasti sa navyše nachádzali ďaleko od väčších sídiel, kam by mohli predávať svoje poľnohospodárske výrobky. Voči farmám, ktoré sa nachádzali bližšie k takým populačným strediskám, ich tak znevýhodňovali dopravné náklady a riziká. Výnosy oboch fariem preto úplne záviseli od síl, ktoré ich majitelia nedokázali ovplyvniť, napríklad od premenlivosti kúpnej sily a chutí ich zákazníkov a susedov. V širšom meradle okrem toho platilo, že ekonomiky oboch krajín, v ktorých sa nachádzali farmy, stúpali alebo klesali podľa toho, či stúpalo alebo klesalo ohrozenie týchto krajín zo strany vzdialených nepriateľských spoločností.

Najviac sa však Hulsova a Gardarská farma líšia svojím dnešným štatútom. Hulsovu farmu vlastní ako rodinný podnik piati súrodenci so svojimi manželkami či manželmi. Nachádza sa v Bitterrootskom údolí štátu Montana na západe Spojených štátov. V súčasnosti prosperuje, pričom jej domovský okres Ravalli sa nedávno honosil jedným z najvyšších prírastkov obyvateľstva zo všetkých amerických okresov. Tim, Trudy a Dan Hulsovci, ktorí patria k majiteľom farmy, ma previedli novým kravínom vybaveným najnovšou technológiou a trpezlivo mi vysvetľovali pôvaby i nestálosť mliečneho farmárstva v Montane. Kolaps Spojených štátov všeobecne a Hulsovej farmy konkrétne je v dohľadnej budúcnosti nepredstaviteľný. Gardarskú farmu, ktorá bývala sídlom nórskeho biskupa v juhozápadnom Grónsku, však ľudia opustili už pred vyše päťsto rokmi. Nórska spoločnosť v Grónsku sa úplne zrútila: tisíce obyvateľov zomreli hladom, zahynuli v občianskych nepokojoch alebo vo vojnách s nepriateľom, prípadne sa vysťahovali, až pokým tam nikto nezostal. Pevne vybudované kamenné múry kravína na Gardarskej farme i neďalekej Gardarskej katedrály síce stále stoja, takže v kravíne som mohol zrátať jednotlivé státa pre kravy, no niet tu už nijakého majiteľa, ktorý by mi porozprával o bývalých pôvaboch a nestálosti Gardaru. Na vrchole rozvoja Gardarskej farmy a celého nórskeho Grónska sa však ich úpadok zdal byť rovnako nepredstaviteľný, ako dnes úpadok Hulsovej farmy a Spojených štátov.

Na tomto mieste musím uviesť, že keď porovnávam Hulsovu a Gardarskú farmu, netvrdím, že je Hulsova farma a americká spoločnosť

odsúdená k úpadku. V súčasnosti je pravdou pravý opak. Hulsova farma sa rozrastá a jej novú pokročilú technológiu preberajú susedné farmy. Spojené štáty sú zasa aktuálne najmocnejšia krajina na svete. Netvrdím ani to, že farmy alebo všeobecne spoločnosti sú náchylné na kolaps: pokým niektoré sa naozaj zrútiť ako Gardar, iné prežili bez prerušenia tisícročia. Cesty na Hulsovu a Gardarskú farmu – ktoré sú od seba vzdialené tisíce kilometrov, no navštívil som ich počas jedného a toho istého leta – ma priviedli k jasnému záveru, že aj tie najbohatšie a technologicky najpokročilejšie spoločnosti dnes stoja pred rastúcimi environmentálnymi a ekonomickými problémami, ktoré by sme nemali podceňovať. Lebo mnohé naše problémy značne pripomínajú tie, ktoré podkopali existenciu Gardarskej farmy a nórskeho Grónska, a s ktorými zápasilo aj veľa ďalších minulých spoločností. Niektoré pri tom zlyhali (ako grónski Nóri), iným sa darilo (ako Japoncom a Tikopijčanom). Minulosť nám ponúka obsiahlu databázu, z ktorej sa môžeme poučiť, aby sme aj my boli úspešní (a mali nástupcov).

Nórske Grónsko zosobňuje iba jednu z mnohých minulých spoločností, ktoré sa zrútili či úplne zmizli a zanechali po sebe monumentálne zrúcaniny, aké si v básni *Ozymandias* predstavoval Percy B. Shelley. Kolapsom tu mám na mysli dlhodobý úbytok populácie alebo politickej, ekonomickej a spoločenskej previazanosti na rozsiahlom území. Taký jav je teda extrémnou formou miernejších druhov úpadku; posudzovanie toho, nakoľko drastický musí byť úpadok spoločnosti, aby sa dal označiť ako kolaps, je preto tak trochu náhodné. Niektoré miernejšie typy úpadku zahŕňajú zvyčajné, v konečnom dôsledku nie kľúčové výkyvy šťasteny a politické, ekonomické alebo spoločenské zmeny v danej spoločnosti; napríklad podrobenie tejto spoločnosti jej blízkym susedom, alebo jej úpadok súvisiaci s jeho vzostupom, bez toho, aby došlo ku zmenám veľkosti populácie či previazanosti celej oblasti; a napokon nahradenie alebo zvrhnutie jednej vládnucej elity druhou. Väčšina ľudí by podľa týchto kritérií považovala za obeť skutočných zrútení – teda nie iba spomenutých miernejších úpadkov – nasledujúce minulé spoločnosti: v rámci dnešných Spojených štátov Anasazi a Cahokiačanov, mayské mestá v Strednej Amerike, spoločnosti Močikov a Tíwanakov v Južnej Amerike, mykénske Grécko a minojskú Krétu v Európe, Veľké Zimbabwe

— Svet —
Predhistorické, historické
a moderné spoločnosti

- ◆ historické a predhistorické spoločnosti
- ◆ moderné spoločnosti